

Східні Слов'яни ¹⁾).

З приводу книжки: Dr. Lubor Niederle, Původ a počátky Slovanů východních, v Praze 1924—1925.

Величезна література нагромадилася про східних Слов'ян, але в тій літературі — історичній в найширшому цього слова значінню, етнографічній, антропологічній, археологічній й філологічній — така розбіжність думок, здогадів, теорій (це так у Слов'ян у науці буває, що всі своє говорять, а ніхто того не слухає), що знайти в цім хаосі дуже тяжко. Здавалося, що Нідерле, який поклав собі за завдання свого життя, величавий будинок Шафарика від самих підвалин на новий лад перебудувати, чоловік безперечно талановитий, незвичайно пильний і працьовитий, дасть собі раду і з старосвітщиною східних Слов'ян, і прикладаючи до всеї тої літератури зонду повної, дійсно наукової, тверезої об'єктивності, вилущить із фантастичних оповідань і здогадів здорове, щире зерно, та змалює нам правдивий образ прабувальщини східних Слов'ян, опертий на наукових фактах. І вийшов його підручник *Manuel de l'antiquité slave. Tome I, l'Histoire*, Paris 1923, але якраз ці частини підручника, що тичаться східних Слов'ян, Михайла Грушевського в великій мірі розчарували і невдоволили (див. Україна, кн. 1—2, Київ 1924, сс. 180—184). Нарешті вийшов і *Původ a počátky Slovanů východních*, Прага 1924—1925, отже спеціальний том його твору *Slovanské Starožitnosti* присвячений східнім Слов'янам.

Надії наші не сповнилися.

Нідерле в цім своїм великім творі не в силі був зберегти об'єктивного суду супроти всяких теорій і здогадів російських учених та виявив велику нерішучість поставитися на становище дійсних фактів, певних історичних свідощів і сказати виразно, що фантастичні здогади це не наука. Він не веде, а йде за ними, деколи з неохотою, але йде за тими вченими, йде спутаний їх блискучою фантазією, а що-найбільше своєю лагідністю рад-би якось посередничити, розбіжні їх думки зводити до купи, замість сказати своє рішуче слово, що він уважає доказаним, а що ні. Особливо Шахматов йому імponує і паралізує його самостійний суд далеко більше, ніж самих російських учених, які при всій належній пошані для пам'яті великого свого вченого все-таки бачать і вказують на хиби його теорій (див. Изв. отд. рус. яз. и слов., т. XXV, 1922, присвячений пам'яті Шахматова). Не дасться також заперечити, що і у Нідерлього самого тут більше, ніж донебудь инде, виринають наверх власні вподобання, апіорні ідеї і упередження. Все те характеризує цей твір Нідерлього, але і некорисно впливає на його науковість. Та пригляньмося йому зблизька.

1. В першій розділі займається Н. територією і сусідами східних Слов'ян перш усього в праатьківщині Слов'ян. А що про саму ту пра-

¹⁾ На бажання автора друкується без зміни правопису.

батьківщину в останніх часах Шахматов¹⁾ і Розвадовський²⁾ висловили відмінні думки, переносючи її далеко на північ або на схід від засвідченої історичними даними її території між Вислою і Дніпром, уміє ще Н. оборонити своє давнє переконання, хоч готов і попустити де-в-чим. Не хоче він сперечатися про те, де сиділи Протословяни в II або III тисячолітті перед Хр., бо на вирішення цього питання „бракує нам всяких певних підстав“, але уважає околицю Полісся (на мапі с. 10 на північ від Припеті) за найбільш відповідне концентраційне протословянське місце в добі, коли розпадалася єдність індоєвропейська (с. 11). Він не хоче з аподиктичною певністю твердити, що Протословяни „не зародилися де инде ніж в Полісся“, але уважає „зовсім певним, що були вони між Вислою та Дніпром давно перед приходом Готів, а не прийшли сюди аж у III або IV ст. по Хр.“. Отже супроти виложених у I томі сс. 26—30 „Слов. Стар.“ границь прабатьківщини Словян готов пересунути її, бодай батьківщину „Протословян“³⁾, таки більше на північ.

Словянська прабатьківщина колись у попередущих часах могла бути і де инде. Але чим вона давніша, тим тісніше буде вона звязана з прабатьківщиною Індоевропейців, а між ними особливо з прабатьківщиною Балтів. Де і в якому оточенню її шукати, про це за браком усяких історичних свідощів може далі рішати передісторична археологія, але і її рішення тільки до певної міри можуть мати значіння, бо всякі ті річи, найдені в могилах, не можуть з усею певністю дати свідощтва, кому вони належали. Далеко певніші результати дало досі, а маймо надію, дасть ще і далі порівняне мовознавство (Порів. Paul Kretschmer: Die indogerm. Sprachwissenschaft, 1925).

Беручи однак на увагу найстарші історичні свідощтва Плінія і Тацита про границі прабатьківщини Словян, з котрих тільки західня докладніше означена рікою Вислою, а всі інші аж на підставі висновків із історичних даних про Певкінів-Бастарнів, Сарматів і Фінів, як завдалось вони сягали на північ, на захід і на південь, дадуться приблизно означити, можемо сконстатувати, що Н. дуже обережно поступав при нарисованню мапи цієї прабатьківщини в I т. Слов. Стар. с. 30, а так само і в X т. с. 16⁴⁾. Я мав-би відвагу в добі Тацита на підставі його означення меж *inter Reucinos et Fennos* посунути особливо північну границю словянської прабатьківщини значно далі поза Припеть — скажім у Нідерльове Полісся на мапі в X т. с. 10, бо всякі досліди потвердили, що Фіни ніколи не сягали аж до Припеті. Що-ж тичиться Литовців, то Буга не в силі мене переконати, що цілий край, зайнятий пізніше Дреговичами, рішучо був литовським.

¹⁾ В енциклопедичнім творі: Українській народъ въ его прошломъ и въ настоящемъ, Петроградъ 1916, т. II., учить Шахматов, що „исконною родиной Славянъ былъ бассейнь Западной Двины“ — „первоначальныя мѣста жительства Славянъ дальше на сѣверъ, в бассейнь Нѣмана и Западной Двины“. Порівн.: Введение въ курсъ исторіи русс. языка, П-гдъ, 1916: „первой исконной родиной Славянъ было балтійское побережье, точнѣе — нижнее течение Нѣмана и Сѣв. Двины“. Безпідставність і помилковість такого погляду Шахматова дуже добре показав Г. А. Ильинский, Проблема праславянской прародины (Изв. отд. русс. яз. и слов. т. XXV, 1922, сс. 419—436). Ми вповні погоджуємося з словами Й-го, що „нарисованная Шахматовымъ картина праэтническихъ отношеній славянства по существу передаетъ дѣйствительность въ совершенно ложномъ освѣщеніи“ (с. 436). ²⁾ В праці *Kilka uwag do przedhistorycznychъ stosunków wschodniej Europy i праојсзуны индоєвропейскеј на podstawie назв вод* (Roczn. slav. VI, 58) посуває Розвадовський прабатьківщину Словян далеко на схід від Німана і Дніпра — трохи не до берегів Волги (порів. названу вище працю Ильинського). ³⁾ Чому тут робиться ріжницю між Словянами та Протословянами, нам не ясно. Таж в хвилі, коли в індоєвропейській родині Словяни індивідуалізувалися як окремії її вид в окремії індоєвропейськії наріди, були вони вже готовою її словянською одиницею, були Словянами, а не Протословянами.

⁴⁾ На останній є очевидні зміни супроти першої.

Стародавня топографічна номенклатура, яка в цілому творі Н-ого грає на його шкоду надмірно велику роль, коли вона не підперта зовсім певними історичними свідченнями про замешкання якогось народу в даній околиці, не може бути рішучим доказом у справі етнологічних розмежувань; її вартість проблематична. Цей аргумент не сьміє бути одиноким. В найдавніших часах різниця між індоєвропейськими мовами не була велика, і тому топографічні назви можна зарівно пояснити і з іншої індоєвропейської, не тільки словянської мови. Коли лінгвісти з поясненням цієї номенклатури дуже обережні, то тим більше повинні бути обережні історики і географи. Нас дивує, що Н., якому добре знане це становище лінгвістів (див. особливо Слов. Стар. II, с. 159, де він наводить „знакомиті слова Мікросича, що при добрій волі і без особливих труднощів можна-б і Мекку і Медину оголосити за словянські назви“; порівн. також становище Брікнера в цій справі, висловлене в критиці на III т. Слов. Стар. у Славії, Прага, I 383), так часто цим засобом немов наперекір оперує. Зрештою Литовці були завсіди невеликим народом і не займали ніколи великої території, маючи велике море перед собою, а безперечно не були ніколи більшим народом як тепер.

В тій то прабатьківщині Слов'ян „у добі передісторичній“ було гніздо „західних“ Слов'ян на Заході, „південних“ на Півдні, а „східних“ на Сході — таку правду голосить Нідерле на стор. 13-ій у повній згоді з своєю теорією трипартиції, проголошеною вже в I-ім т. на стор. 122-ій „із становища історії і географії“, які науки нам нібито також показують, „що розпад цілоти і сполученій з цим рух за границю відбувся передусім у трьох головних напрямках: на захід, на південь і на схід“. Наглядно представлена ця його теорія на мапі в I-ім т. стор. 129.

Але хто приглянеться зблизька тій мапі, той особливо із становища географії найде хиби в представленню цієї теорії на мапі, а також і в самій теорії. Невже-ж у словянській прабатьківщині не жили Слов'яни на її півночі? — Невже-ж із становища географа не треба говорити про північну її сторону, отже і про північних Слов'ян? Невже-ж рух „за границю“ не відбувся також на північ? — Таж на самій мапі це стрілками виразно зазначено, а крім того в X-ім т. стор. 12 твердить Нідерле, — „що самим Дніпром Слов'яни поступали вже перед Хр. на північ“, а на стор. 61-ій, „що поступ на північ у напрямі до Смоленська розвивався вже в часах перед Хр. і ще в перших століттях по Хр.“ (порівн. 56 і т. д.). Чи можна отже з огляду на таке сконстатування твердити, що „рух за границю відбувся на захід, на південь і на схід“, а „на північ“ ні?

А далі. Чи не виглядає це якось дивно, що „східні“ Слов'яни поширюються з прабатьківщини, як зазначено на мапі стрілками, на північ і на південь, „південні“ — на захід, а „західні“ — також на північ? — Значить: Слов'яни не придержувалися дійсно в своїм поширенню за границю прабатьківщини „напрямів“, визначених їм теоретично географом Нідерлем! — І що-ж така історично-географічна трипартиція варта? — Чим у таким разі виправдана назва „південних“ і „східних“ Слов'ян? — Отак мусить заматися в суперечности, хто назви „південні, західні і східні Слов'яни“, взяті з теперішнього їх розміщення в Європі і тим-то назгал придатні і оправдані, рад-би ще і історично і генетично виправдати.

Друге питання: Невже-ж справді в добі перед Хр. Слов'яни були вже „розпайовані“, розколені, розбиті на три групи? — Серйозний історик, не маючи конечного, ясного і незбитого на це доказу, не повинен би такого твердити. Наше-ж питання тим більше оправдане, бо нема ще зовсім незбитого доказу на те, чи були вони взагалі так колинебудь

„розпайовані“. От земляк Нідерлього проф. Гуер у другім виданню свого знаменитого *Úvod' u do dějin jazyka českého*, 1924, на стор. 80 учить, що „прасловянських діалектів була ціла низка — а найменше тільки, кілька в історичній добі находимо словянських мов, які в самостійнім розвитку розвинулися із цих діалектів. Ті діалекти становили нерозривний ретязь, сусідні собі діалекти мали завжди деякі спільні риси з сусідами з цього й того боку. А згоди, що даються констатувати в поодиноких мовах, якщо це є згоди з давньої доби, поучують нас про розміщення прасловянських діалектів, а тим самим і про взаємні відносини самих цих мов. В цілості видко, що прасловянські діалекти розміщені були непричком так, як розміщені в добі історичній ті мови, що з них розвинулися. З усього цього видко, що не вільно словянські мови з якихось унутрішніх причин ділити на західнословянські, південнословянські і східнословянські (або на дві групи: західню і південносхідну). Такий поділ може мати тільки практичну вартість, але не має ніякого наукового оправдання; наукова класифікація словянських мов вдовольняється їх висчисленням і констатуванням стародавніх спільних рисів“.

Таке зовсім тверезе становище язикознавця Гуера — можемо ще додати і Міккол'ї (див. *Urslavische Gram.*, 1913) тай у головних рисах і Брікнера (див. *Die Erforschung der indogerm. Spr.*, 1917) і К. Г. Маєра (*Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft*, 1924) — повинно-б, думаю, і історика і географа Нідерлього спонукати перевірити свої давні погляди про трипартицію, про якісь центри вже в прабатьківщині, бо схематизування в нашій науці показується, як уже тут бачимо, навіть шкідливим, бо баламутним.

Для нас, крім того, це річ зовсім ясна, що трипартиція, коли-б навіть на цю теорію пристати, ніяким чином не могла бути dokonана „так десь у добі різдва Христового“ або, коли слова „по dokonаній трипартиції“ (с. 14) віднести-б до „коли починався великий розхід Словян“ і розуміти-б цей „великий розхід“ так, як Нідерле, то навіть ще перед тим. Ні один язикознавець не може на підставі фактів з мов словянських з такою думкою погодитися. Тай не маєм ми на це ніяких свідощів, що тоді вже, в тій добі „починався (зв'язаний з цим) великий розхід Словян“.

Стоючи на ґрунті історичних свідощів, ми можемо тільки це одно з певністю твердити:

а) що Слов'яни в часах Плінія, Тацита і Птоломея, отже в I і II вв. по Хр. ще як цілість, як один словянський нарід, проживали від Висли дальше в глибину східноєвропейської низини меньше більше до Дніпра, сягали на північ до Фінів, а на південь, здається, аж до Дністра, а може і до Прута, але ніде до Дунаю, не сягали ще до Чорного моря, а так само ніде не переступили Карпат;

б) що Слов'яни в III в., як показує мапа певтинґерська, все ще як цілість, посунулися вже значно на південь, бо сидять уже між Карпатами та Чорним морем, але не досягнули ще ані Дунаю, ані Чорного моря;

в) в зв'язку з історією Готів і Гунів можемо также з певністю твердити, що Слов'яни — все ще як цілість, як один нарід — посувалися на периферіях своєї прабатьківщини на всі боки поза первісні її межі, досягнули напевно під кінець V в. долішнього Дунаю, та що

г) аж у зв'язку з історією Аварів зовсім напевно можемо говорити про „великий розхід Словян“, про „розпад цілости“, але й то ще тільки *cum grano salis*.

Це все дається доказати, а все иньше — самі тільки здогади або навіть тільки безпідставні вигадки, які не мають жадної вартости.

Тому не переконують нас ані „апріорні докази“ Нідерлього, ані його „апріорна правдоподібність ранішого поступу Слов'ян із Закарпаття на південь“ (Слов. Стар. II, 102, 119, 120), ані його думка, що „Слов'яни після всього пробиралися до Дунаю здовж Морави, Вагу, Грону, Нітри, Іплю і допливів Тиси вже давно перед різдвом Хр.“ (Слов. Стар. II, 143), оперта головню на поясненню топографічної номенклятури (Слов. Стар. II, 148—158). Ми не можемо поставитися „на цей історично і філологічно забезпечений ґрунт тези про раніший прихід Слов'ян до Дунаю в перших століттях по Хр.“ (Слов. Стар. II, 161), бо ніяк не уважаємо того Нідерльового ґрунту ані історично — сам Нідерле II, 120 мусить виразно признати, що „історія в нім (цебто в постійнім переселюванні північних народів в I—V вв. із Закарпаття до Дунаю) не наводить виразно Слов'ян“ (Слов. Стар. II, 120) — та що „ніде не бачимо вістки, щоб їм (византийським історикам) Слов'яни були вже давніше знані з побуту на Балкані“ (Слов. Стар. II, 180), ані філологічно певним¹⁾. Історик не маючи зовсім достовірних історичних свідощтв, не сміє при своїх комбінаціях не доцінювати зовсім певних фактів, добутих язикознавцями з слов'янських мов. А таким фактом є, що германські слова²⁾, наведені самим Н-ем (т. X. 70), прийнялися загально і однаково в мові усіх Слов'ян. Це могло статися тільки тоді, коли усі Слов'яни були ще одним народом у своїй закарпатській батьківщині. Отже в добі готській Слов'яни мусіли ще бути одним народом, в однаковій мірі стояти під впливом Готів (порівн. Брікнер, Славія, Прага, I. 382), хоч я не хочу перечити, що і інші германські впливи тут не виключені, все-ж таки в добі слов'янської єдності (порівн. Брікнер, Славія, I. 402). З другого боку історик мусить прислухатися і до негативного голосу слов'янських філологів, щоб топографічної номенклятури в Панонії, над Дунаєм і над Савою перед історично доказаним приходом Слов'ян у ці сторони не пояснювати із слов'янської мови (порівн. Брікнер, Славія, сс. 383—393).

2. Що тичиться розміщення Слов'ян у прабатьківщині, то в науці Н-го є досить багато суперечного. Коли вже називати цих Слов'ян, що жили на полудні слов'янської прабатьківщини, Слов'янами південними, — бо тільки з тодішнього становища, а не з теперішнього, можуть бути такі назви оправдані, то не розуміємо,

а) як можна з тим погодити, що „найближче північної границі карпатських пралісів сиділи південні Слов'яни“ — „північнокарпатський нарід“ — Хорвати“ (сс. 14, 155);

б) як можна Неврів³⁾ „північних сусідів західніх Скитів, що їх територію по відомостям, які дійшли до Геродота, мусимо класти за верхівя Дністра і Буга до сьогоднішнього Поділля, а почасти до Волині і Полісся“ (порівн. также: „що сиділи в тім часі на Полісся, на Волині і в Поділля“ — с. 59), уважати предками „південноруських племен, передусім пізніших Волинян, Дулібів і Деревлян“ (с. 23)? — На якій підставі „сміємо ще певніше до східніх Слов'ян причепити відомість, що їх дуже значно діткнувся похід Дарія“? — А де-ж тоді, в часах Дарія (512 р. перед Хр.) сиділи південні Слов'яни, коли південь слов'янської прабатьківщини замешкували „східні“ Слов'яни? — Тай як це знов з другого боку годиться

¹⁾ Н. М. Петровскій, О новгородскихъ „Словѣнахъ“ (Изв. отд. рус. яз. и слов. XXV, 1922, с. 356) каже: „доводы Нидерле вѣ пользу болѣе раняго проникновения ихъ (Слов'ян) туда (къ Дунаю и границамъ имперіи) не представляютъ убѣдительными, какъ основанные на созвучіи именъ географическихъ“. ²⁾ Порівн. про це наведено вже працю Ильїнського в Изв. отд. рус. яз. и слов. т. XXV с. 432. — Младенов налічує таких слів усього 23. ³⁾ Про Неврів і Будинів порівн. пояснення Брікнера, Славія, III, 193.

з тою наукою, що „осередок, що з нього виростав праруський нарід, клали від прадавна до поріччя Дніпра з долішньою Припеттю і Десною... Тут була спеціальна колиска Русів“ (с. 13), та що „при середньому Дніпрі від прадавна була колиска східних Словян... там були вони вже за часів прасловянської єдності“ (с. 56)?

в) і здогад, що „над південною частиною східних Словян... над подільськими і волинськими Слов'янами володіли Бастарни“ (с. 60), нічим не умотивований. Історичним фактом є, що Бастарни жили над долішнім Дунаєм, там, де Волощина, Молдавія, а може і Басарабія. Вони тільки з південного боку межували з слов'янською прабатьківщиною, отже сусідами їх могли бути тільки „південні“, а не „східні“ Слов'яни.

г) і представлення відносин Слов'ян до Готів багато де-в-чим скривлене. Не маю змислу для здогадів. Багато є річій, яких не знаємо і знати не будемо. Тому не буду сперечатися за те, якою дорогою пустилися Готи від Висли на південь (с. 63), чи і оскільки „похід Готів від Висли спричинив рух слов'янських племен із їхньої прабатьківщини“, особливо-ж, чи „поступ т. зв. ляхських племен Вятичів і Радимичів до середини Русі на Сож і Оку вляється вже з готським натиском“ (с. 69). Для мене це нічого иньшого як здогади. А фактом є — і на самі факти звертаю увагу — що Готи з початком III в. по Хр. опинилися над долішнім Дунаєм і над Чорним морем, так що, як констатує Нідерле, „сильна візиготсько-остроготська гать у III і IV століттях від Карпат до Дону“ (с. 69) здержала Слов'ян у їх поширюванні на південь.

Але поставмо до купи оці висновки Нідерлього: — „Ще з початком IV століття мали західні Візиготи в своїй силі Молдавію і Волощину“ (с. 65). Н-ле говорить про „добу візиготського панування над Дністром“, „до цих-то наддністрянських Візиготів проникло християнство і серед них був чинним єпископ Вульфїла (так десь між 311 — 383), перекладач святого письма на готську мову“. — З другого боку: „Східні Готи сягали, здається, до Дністра і Буга, а на південь нападали з Герулами на чорноморські береги..., але ядро, осередок Готів... було, думаю, більше на півночі, десь над Дніпром, в серці східнього Слов'янства“... „і хоч не можемо брати дословно відомість Йорданїса, що усі Слов'яни були підвладні Германарика..., все-ж таки останеться певним і для слов'янської історії важним, що наддніпрянські Слов'яни довший час, найменше 150 літ, були під пануванням Готів“ (с. 67). „Сам прихід Готів і їх поселення між Дністром і Дніпром..., осівши між Дністром і Доном... хоч осілість Готів побіч Слов'ян не тривала довго (ледве два століття) а їх панування над східніми Слов'янами ще коротше, все-ж таки ця готська доба має для Слов'ян незвичайне значіння, особливо в культурнім напрямі“ (с. 69), „для культурного значіння Готів в Росії ще і це важне, що вони мабуть увели на Русь перше запізнення з християнством (аріанїзм), бо виключно за їх посередництвом могли до руської частини всеслов'янської мови дістатися напівлатинські, напівгерманські церковні слова: цръкы, кръстити, постъ, попъ, і под.“ (с. 71). З цього всього не можемо собі уявити якогось правдивого образу відносин Готів до Слов'ян, а найменше до східних Слов'ян. Бо

д) щоб з християнством Слов'яни познайомилися вже в готській добі, на це нема ніяких доказів. Проти цього промовляє рішучо свідощтво правдомовного Прокопія Кесарийського з половини VI в., що Слов'яни ще і в тім часі, отже яких два століття пізніше, не були християнами. Слов'янської християнської термінології ніяким чином не можна приписувати Готам. Вона витворилася аж за часів Кирила і Методія у Великоморавській державі Ростислава. Не може бути ані мови про це, що „jedně“

за посередництвом Готів прийняли в „руській частині всеслов'янського язика“ наведені Н-ем церковні слова. Їх навчилася Русь аж по прийняттю християнства з церковнослов'янських богослужбних книг, занесених із Болгарії.

е) що не всі Слов'яни були підданими Германарика, це зовсім правдоподібно. Бо нехай Готи і були народом зорганізованим, мали свою державу і своє військо, то все-таки тяжко було б собі уявити, що мали вони настільки сили, щоб опанувати великі простори слов'янської прабатьківщини. Але фактом є, що готська держава простягалася на цілому полудні слов'янської прабатьківщини, межувала отже перш усього з „південними“ Слов'янами. Тому відому вістку Йорнанда мусимо так розуміти, що перш усього „південні“ Слов'яни були довгий час під пануванням Готів. Маючи на увазі достовірні свідчення Йорнанда і Прокопія Кесарійського з половини VI в., що зміж усіх Слов'ян Словіни і Анти під кінець V в. опинилися найдалше на полудні, над довшнім Дунаєм і над Чорним морем, мусимо собі уявити, що ці слов'янські племена і за готської доби жили в слов'янській прабатьківщині найбільше на полудні та що перш усього над ними Готи панували. Це слідно на тому, що Словіни і Анти споміж усіх Слов'ян показалися в VI в. найбільше зорганізованими і підприємливими. Цього навчилися вони від Готів, в слід за якими посувалися на південь.

З огляду на ясні і зовсім певні свідчення Йорнанда і Прокопія Кесарійського про Словінів і Анти на довшньому Дунаю і над Чорним морем в VI в., вважаю зовсім виключеною можливість класти предків Словінів, Сербів і Хорватів в слов'янській прабатьківщині в околицю „найближче північної границі карпатських пралісів“ (порівн. с. 155), отже властиво в західню її часть. Вважаю так само зовсім виключеним, щоб міграцію цих слов'янських племен на південь вести через Карпати і Угорщину. Сам-же Н. констатує, що „Карпати були завжди до певної міри перепоною для рухів народів. Бачимо бодай неначе якусь установа, як народи очевидячки ізза стосунково нелегкого переходу не йдуть через гори, але обходять їх з обох сторін“ (Слов. Стар. II, 16). Місце їх у слов'янській прабатьківщині мусить дійсно бути на полудні, і через Дунай і гори Дунаєм мусіла йти їх мандрівка на Балкан (порівн. Брікнер, Слав'я, I, 396). А твердження Н-го про зовсім певне панування Готів над „східними“ Слов'янами стоїть у зв'язку з вирішенням, кого маємо розуміти під Антами. Бо хто не погоджується з думкою, що Анти це „східні“ Слов'яни, той не буде так глибоко переконаний про зовсім певне панування Готів над „східними“ Слов'янами. Що Слов'яни в готській добі становили ще народню цілість у тому розумінню, що спільність народня ще не розірвалася, доказом на це служать, як уже сказано, также слова перейняті з готської мови, які осталися майном усіх Слов'ян, не тільки якоїсь одної їх частини.

3. При вирішенню питання, хто були Анти, можемо і мусимо виходити тільки із оцих фактів:

а) Це ім'я стрічаємо в історії зовсім певно в перший раз у Йорданіса і Прокопія;

б) оба згідно подають їх тодішній осідок між Дністром і Дніпром аж до Чорного моря (qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum), вони були східними сусідами Словінів (порівн. слова Прокопія: „Ανται, οἱ Σκλαβηνῶν ἀρχιστα φηχεται“).

в) Вони, Словіни і Анти, опинившись над довшнім Дунаєм і над Чорним морем, стають для східноримської держави тим самим, чим були їх попередники на цій території Готи. „Відколи вступив Юстиніян на царський престіл (527), не було ані року, щоб Словіни і Анти не пустошили країв східноримської держави за Дунаєм“. Це в перших трох

роках свого панування вдавалося Юстиніанові стримувати страшний напір Слов'ян. Але по смерті хороброго Хілбудія кинулися Словіни і Анти з нечуваною силою за Дунай і пустошили страшенно всі краї (порівн. слова Йорнанда: „наслідком щоденних нападів Болгарів, Антів і Словінів“; — і Прокопія: „В Іллірії і цілій Тракії, від йонського заливу аж до країни Візантії, Гуни, Словіни і Анти, впадаючи туди трохи не що-року, відколи Юстиніан перебрав владу над східноримською державою, страшні творили погроми над тамошніми людьми“). Анти наводять Прокопій 537 р. враз із Гунами і Словінами в кінноті аж в Італії в війні проти Готів (див. Слов. Стар. II, 190, X. 75).

г) Анти самі впали між 518—527 до византийської держави (див. Слов. Стар. II, 193), а між 533—545 пустошили Тракію (див. II, 197), вони згадуються ще потім виразно як помічники Візантійців проти задунайських варварів р. 602, а далі їх ім'я зникає, і ніхто більше про них ніде не згадує.

Ці історичні свідчення про Анти такі зовсім достовірні, що ніхто їх не може заперечити. З них виходить зовсім ясно,

а) що Анти враз із Словінами були ті слов'янські племена, які під кінець V в. споміж усіх Слов'ян зовсім певно посунулися найбільше на південь на долішній Дунай і над Чорне море;

б) що вони враз із Словінами переступили Дунай і протягом цілого VI в. вели завзяту боротьбу із східноримською державою, яка скінчилася тим, що ці слов'янські племена переселилися на Балкан, бо зовсім справедливо і логічно судить Н-ле, що Слов'яни не верталися зі своїх воєнних походів назад за Дунай, а поселялися в добутих землях (див. Слов. Стар. II, 233); тай це зовсім природно і зрозуміло, бо увесь той переселенський рух народів відбувався зі сходу на захід і з півночі на південь, а не навпаки.

в) Зовсім логічний висновок із цих історично засвідчених фактів є, що Анти треба залічити до „південних“ Слов'ян та що їх далі треба шукати на Балкані, а не на Русі.

Так учив Мікросич, мене ці історичні факти вже давно также вповні переконали, таке наукове переконання висловлює і Брікнер у Славії III. 203, який крім того старається там і саму назву Анти пояснити.

Супроти цих ясних і достовірних історичних фактів усі інші комбінації з Антами (див. Слов. Стар. X, 77—81, 144, 166, 173—175; порівн. также II, 270, 271), особливо-ж комбінація, що нібито вони перед Аварами подалися на північ, не мають жадної підстави і жадного змісту. Якби Анти не належали до „південних“ Слов'ян і не перейшли були враз із Словінами на Балкан, то безперечно якийсь слід по них був-би лишився десь у сторонах на північ від Дунаю, і напевно десь було-б чути тут якийсь відгомін цього слова так, як нам збереглися давні назви тих ріжних слов'янських племен, які лишилися в давній слов'янській прабатьківщині і взагалі не могли далі слідом за Словінами і Антами посуватися на Балкан, бо спинили їх у тій дорозі Болгари. Однак історія тут про Анти нічогосінько далі не згадує. Річ зовсім зрозуміла: їх там уже не було і не могло бути.

Правда, ім'я Анти не збереглося также ніде між балканськими Слов'янами, і в цім головна причина, чому шукають їх усюди інде, тільки не на Балкані. Але мовчанку історії в цім разі дасться скорше зрозуміти і пояснити. В загальному переселенському вирі на Балкані могли далеко легше, ніж серед більш мирного життя за Дунаєм, порватися давні звязки племенні а витворитися нові. Переселенський рух на Балкан, щоб бути успішним, вимагав від слов'янських племен більшої, цупкішої організованости, і тому не диво, що цей похід іде далі під імям Словінів, та не

так Слов'инів, як Слов'ян. Бо ми мусимо мати на увазі, що для хроністів чужинців мінімальні ще тоді племінні різниці між слов'янськими переселенцями, які зрештою всюди поступали спільно, не впадали в очі, і вони і з цієї причини почали називати їх одним спільним імям без різниці, бо для них були це Слов'яни взагалі. Але як тільки на Балкані настають трохи більше сконсолідовані відносини, ми зараз-таки чуємо і про Хорватів і Сербів, про яких ми досі там ніколи не чували. І інші назви племен виринають наверхи. Отже не самі тільки Слов'ини переступили Дунай, але й інші слов'янські племена. Щоб Хорвати і Сербі не перейшли були враз із Слов'инами на Балкан, а иньшим шляхом дісталися до свого теперішнього осідку нібито із північного Закарпаття, знад Висли і Одри, із т. зв. Великої Хорватії (див. Слов. Стар. II 262, 272), — про це з філологічного становища ані мови бути не може (порівн. также і Brückner, Die Erforschung, с. 42). Н-му це становище слов'янської філології добре відоме, бо він покликається навіть на Ягіча і Облака (Слов. Стар. II. 278) і на „плавкий ретязь діалектів, що переходять звільна від західньої слов'їнської мови (кайкавщини) через чакавські й штокавські діалекти, і далі через перехідні тимоцькі, пиротські, врансько-лесковацькі аж до болгарських¹⁾, який показує, що очевидно одним прудом, одночасно, без пізніших перерв посувалася маса слов'янських діалектів „південної“ групи в тім самім порядку, як є сьогодні, до Дунаю і через Дунай далі над Саву і на Балкан“. Він свідомий также того, що історичні його докази не домагають. Тим більше дивує нас те, що він усе-ж таки веде Слов'инів, Хорватів і Сербів через Мораву, через північні карпатські просмики, і то кілька століть перед VI в. до Дунаю і на Балкан (Слов. Стар. II, 280). Марна праця. Як із Костобоків, Карпів, Сарматів (Limigantes) не дасться зробити Слов'ян, так само з Антів ані Вятичів, ані взагалі „перший політичний твір східніх Слов'ян“ (Слов. Стар. X, 79), бо Анти, як вже показано, були південно-слов'янські племена. На них перших з усіх Слов'ян — це історичний факт — кинулися в половині VI в. в своїй мандрівці на захід Авари. Передусім їх і їхніх найближчих сусідів на долішньому Дунаю Слов'инів втягнули Авари в свої воєнні походи. „Від шістдесятих років, як прийшли Авари до Панонії, виступають (Слов'яни) понайбільше в спілці з ними, і то чи то добровільно під проводом аварських ханів, чи то на їх приказ. Особливо бурхливі погроми пізнали ми в літах 547, 558, 578, 581—584, 592, 597, 598, 600, 618/9, 623 і 626. З кінцем VII ст. займанщина Балкану Слов'янами була вже небезпечно завершена“ (Слов. Стар. II, 240). Це констатує Н-ле в повній згоді з історичними свідченнями, і це мусимо уважати історичним фактом. Таким-же історичним фактом є также, що до цієї спілки належали і Анти. Крайня пора і слов'янську історію очистити з усяких фантастичних і зовсім непотрібних видумок.

4. Історичні свідчення це одинокий певний ґрунт науки. Віддалятися від цього ґрунту значить дати повну волю фантазії. Тоді вона буває і побрикує нестримно. Чого то в Антах не добачали? — І усю Русь (Погодін, Шахматов)²⁾, або знов тільки Київську Русь (Грушевський), або тільки

¹⁾ Порівн. ще также: Brückner, Die Erforschung, 43, „у південних Слов'ян можна говорити прямо про нерозривний ланцюг від Македонії аж до Каринтії“.

²⁾ Шахматов бачить в Антах „восточных Славян, т. е. предков русских“, опираючися на той факт, що „в историческое время находим русских там, где жили Анты“ (порівн. Н. М. Петровскій, О новгородских „Словѣнах“, Изв. отд. рус. яз. и слов. XXV, с. 57). Такими „фактами“ можна дуже багато дечого такого доказати, що в дійсності суперечить правді. Не диво, що В. М. Истрин у тім-же томі Изв. стор. 40 каже: „Много было спорного в построении А. А. (Шахматова) теории сложения русской народности. Особенно много спорного оказалось по отношению к древнейшему, доисторическому периоду, когда русские племена находились еще постоянно в брожении“.

Вятчів, то знов Угличів і Тиверців¹⁾. Так і Н-є не може собі з Антами дати ради. Він суває ними на географічній мапі на велчезному просторі то сюди то туди як на шахівниці, то кладе їх „місце зросту і занепаду“ на Волинь між горішній Дністер і Дніпро (хоч давніше шукав їх ген аж над горішнім Доном і над Окою), то, як йому треба, на середній Дністер та на Волинь, уважаючи Дулібів за „осередок і ядро антського союзу“, яких він потім веде аж за Припеть, аж до губерні Минської, то знов від Буга — очевидячки південного — до Дніпра, робить, як ми вже бачили, їх залежними вже навіть від Бастарнів (Слов. Стар. Х. 60) — наперекір дуже ясним історичним свідощам про їх осідок в лукоморі над Чорним морем (qua Ponticum mare curvatur, а Danastro usque ad Danaprum) в найближчій сусідстві з Словінами і за Дунаєм, де їх згадують сучасні літописці. Не маючи найменшої історичної підстави, звязує він Антів з Волинянами, учить, що Анти це „була тільки дочасна політична злука південноруських племен, під владою одного племя і одної династії“, „перший політичний твір східніх Словян, що попередив Київську Русь, який складався з усіх на південь посунених словянських племен... звязаних до купи одною княжою владою“. (Слов. Стар. Х. 78, 79), хоч супроти достовірного свідоща Прокопія, що „не володіє над ними один чоловік, вони проживають на лад демократичний“, — про одну княжу владу, про якусь династію і мови бути не може. Супроти цього виразного свідоща про політичний демократичний лад нічого не може заважити те, що Йорнанд називає Бооза „королем“. Це сказано так собі з становища Гота, що в його очах кожний начальник мусів зараз таки бути королем. — Що Анти не могли бути „злукою південноруських племен східніх Словян“, а тільки хіба південнословянських племен, це ми вже показали вище. Спиняємося тут на цім тільки тому, бо Н-ле, хоч у засаді не відрізняється своєю наукою про „південноруськість“ цих племен від Грушевського, все-таки уважає потрїбним дуже рішучо зазначити, що „не був це якийсь особливий словянський народ „малоруський“ або „український“ в змислі новіших українських теорій. Такого народу в IV—VII столітті тут іще не було“ (Слов. Стар. Х. 78). Та хто так рішучо це зазначає, той не сьміє одним душком говорити і про „південноруські“ племена, бо тоді ще і Руси не було, як і взагалі ніяких народів словянських — отже не тільки „малоруського“ або „українського“ — тоді ще не було, а був тільки один словянський народ із дуже багатьма племенами і їх говорами, з яких аж пізніше з їх державнополітичною організацією вийшли народи, між иньшими і український народ, хоч як це Н-му не до шмиги, з організацією Київської Руси. Зародок українського народу був отже вже безперечно в IV—VII вв., і гордовиті кпини на новіші українські теорії зовсім не на місці. Тим усі комбінації Н-го з Антами, які не мають жадної підстави, не стануть ліпші.

5. Від I в., коли появилися перші виразні історичні звістки про Словян, аж до VI в. латинські і грецькі літописці чи географи називають Словян Venedi, Vinidae, Oвєvєdai. Аж у половині VI в. у Йорнанда і Прокопія Кесарійського появляються замість того иньші назви Словян. Характеристичне тут місце Йорнанда: „Нехай що назви їх (Вінідів) тепер як до ріжного роду і місця і міняються, все-таки переважно називаються вони Словіни і Анти“.

¹⁾ В найновіших часах Соболевський (Изв. отд. рус. яз. и слов., т. XXXI) уважає Антів за скитське племя, що жило коло рїздва Хр. близько Азовського моря. Географічні переміщення і змішання дали опісля такий результат, що „некоторые славянския племена историческаго времени стали потомками скифских племен, смешавшихся со Славянами и утративших свой язык, но сохранивших свои скифския названия“ (порівн. Славія, V. 859).

Йорнандові відома отже ще давня загально досі уживана назва Слов'ян Вініди, але він вже знає, що між Слов'янами потворилися різні племінні назви, і дві такі племінні назви—Словіни і Анти—наводить він (і Прокопій) з додатком, що Слов'яни переважно (*principaliter*) так себе називають. Річ ясна, що Йорнанд подає тут назви знаних йому безпосередно слов'янських племен, які тоді посунулися вже були найбільше на полудень до границь східноримської держави і своїми воєнними походами присилували нових сусідів, щоб із ними ближче познайомилися. На назви інших слов'янських племен, тих, що були позаду за Словінами і Антами, він тільки натякає, але їх не подає, бо із його воєнного становища вони йому були менше цікаві, і ані він, ані Прокопій їх безпосередно не знали.

Та тут ми маємо разом перше історичне свідчення про зріжничкування слов'янського народу на різні племена з своїми окремими назвами. Слова народ уживаю я тут очевидячки не в змислі державнополітичнім, тільки в змислі етнологічнім, як от говоримо ми тепер про український народ і про його говори (племена), хоч він не здобув собі ще наново повної державнополітичної самостійності. Нічим не зазначено в історичних свідченнях Йорнанда і Прокопія якогонебудь „*rozpoltěni*“ Слов'ян, ані біпартиції, ані трипартиції. Навіть для VI в.! Отже ніякими історичними даними вона не оправдана так само, як зовсім безпідставна є думка Шахматова—який у Венедах бачив предків Слов'ян західних, у Словінах південних, а в Антах—східних. Навпаки. Розбираючи ці дані зовсім тверезо, одержуємо про слов'янський народ як совокупність усіх тих людей, що говорили зрозумілою собі мовою, такий приблизно образ: Він проживав собі довгий час у своїй прабатьківщині в оселях далеко від себе розкинутих (*διεσκηνημένοι*), змінюючи часто місце побуту (*ἀμειβόντες δὲ ὡς τὰ πολλὰ τὸν τῆς ἐνοικησέως ἕκαστον χρόνον*), не знаючи над собою влади одного чоловіка, а здавендавна полагаджуючи свої спільні справи на лад демократичний (*οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἑνός, ἀλλ' ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιῶ βίωσένουσιν*), віруючи в одного бога громовика—перуна (*θεὸν μὲν γὰρ ἕνα τὸν τῆς ἀστραπῆς δημιουργὸν πάντων ὑρίων μόνου αὐτοῦ νομίζουσι εἶναι*), приносячи йому жертви, але віддаючи також почесьт рікам і русалкам... і воюючи між собою¹⁾ і з чужими ворогами. На війну виступили Слов'яни піхотою з щитами²⁾ і списами в руках (*ἐς μάχην δὲ καθίσταμενοι πεζῇ ἐς τοὺς πολεμίουσ οἱ πολλοὶ ἴσιν ἀσπίδια καὶ ἀκόντια ἐν χερσίν ἔχοντες*). Бувало і панували над слов'янським народом або над його частинами чужинці (Готи, Гуни, Авари), але він множився—народ слов'янський усі уважали многолюдним, розростався і звільна посувався на всі боки з своєї прабатьківщини.

На її периферіях стикався слов'янський народ із іншими народами. Найтісніший зв'язок на півночі і на північній заході був між Слов'янами і Балтами (Литовцями, Латишами і Прусами). Це показує мова. Далі на півночі і північній сході сусідами Слов'ян були фінські, на заході германські племена. Споміж них велике значіння для Слов'ян мали Готи, які знад устя Висли пробоям перейшли через слов'янську прабатьківщину з початком III століття на південь над долишний Дунай і над береги Чорного моря і запанували над Слов'янами³⁾. Коло р. 238 появляються Готи вже аж на побережжю Чорного моря, і з того часу починаються безпере-

¹⁾ Порівн. ще і пізніший образ нашого Літопису: „Въста родъ на родъ, быша в нихъ усобицѣ и воевати почаша сами на ся“. ²⁾ Це зазначає вже і Тацит словами: *scuta gestant et pedum usu ac pernitate gaudent*. ³⁾ *Hermanaricus in Venethos arma commovit, qui quamvis armis despecti, sed numerositate polentes primum resistere conabantur. Sed tunc (між pp. 332–336) omnes Hermanarici imperiis servierunt. Qui (Vithariarius)... suamque dum nititur ostendere virtutem, in Antarum fines movit procin-*

станні їх напади на римські провінції, так що нарешті Римляни за Авреліана р. 271 мусіли їм відступити Дакію. Тоді займали Готи усю країну від Карпат аж до Чорного моря. Панування їх над Слов'янами тривало може яких 100—150 літ. Хоч уся країна була без теперішніх комунікацій і культурних та політичних установ, все-таки на підставі перенятих слів із готської мови мусимо говорити про політичний і культурний вплив Готів на Слов'ян, мусимо думати, що Готи внесли між Слов'ян, особливо між ту слов'янські племена, з котрими вони безпосередно сусідували, нову тугу за чимсь кращим та ліпшим і взагалі спонукали їх до хоч невеликої участі в своїх походах на південь та на захід і до тіснішого зближення з іншими германськими племенами.

Таким чином вже здавендавна краї на південь і південний схід, краї над долішнім Дунаєм і над Чорним морем були для Слов'ян найцікавіші, там вони завжди бачили щось нового, відтіля приходили до них усякі культурні і політичні впливи. Скільки тут народів не проживало: Траки (Даки, Гети, Кімерійці), Іранці (Скити, Сармати), Германи (Бастарни, Готи), Турки (Гуни, Авари, а далі Болгари, Мадяри, Печеніги, Половці). На побережжі Чорного моря були грецькі колонії. Це був якийсь міжнародний шлях, яким ішли все нові народи. На цей шлях дісталася і частина Слов'ян, здається вже почасти за Готів, а далі ще більше за Гунів, що 375-го р. кинулися на Готів, виперли їх знад Чорного моря і знад долішнього Дунаю, і діставшись до нинішньої Угорщини і запанувавши над германськими племенами, стали пострахом Європи, внесли між германські племена войовничого духа і похнули їх у вир великих воєнних підприємств. Не помилимося дуже, якщо скажемо, що і поодинокі слов'янські племена тягнулися за Гунами на полудень і на захід. По смерті Атилі р. 453-го гунська потуга зломилася, і тоді вже безперечно поширилися слов'янські племена на полудень до Дунаю і до Чорного моря, бо про поширення Слов'ян у ті сторони маємо зовсім певні історичні свідчення.

Але небавом (р. 558) цим самим шляхом, що Гуни, іде зі сходу нова навала Аварів, які сталися для Слов'ян тим, чим були Гуни для германських племен. Панування їх над Слов'янами тривало яких 150—200 літ—досить часу, щоб і між Слов'янами заворушилося нове життя, збудилася охота пошукати поза межами стародавньої своєї прабатьківщини кращої долі. Особливо-ж втягнули Авари зараз ті слов'янські племена (Словінів і Антів), які помалу за Готами і Гунами посуваючися, самі дійшли вже були аж до долішнього Дунаю і до Чорного моря і самі під кінець V в. почали вже нападати на східноримську державу за Дунаєм, до своїх великих походів на Балкан і на захід.

Для слов'янського народу кінчиться цим доба його повної єдності і спільності і настає нова доба, доба перетворення його в поодинокі слов'янські народи, що тривала, як де, і кілька століть.

6. Цілими віками від непамятних часів, відокремившись від індоєвропейської спільності настільки, що порозуміння з іншими членами індоєвропейської мовної родини робило йому великі і чимраз більші труднощі, коли тимчасом порозуміння між своїми людьми було зовсім природне і легке, що зробило його новою індоєвропейською індивідуальністю, слов'янський народ проживав на великім просторі від Висли до Дніпра, від

ctum, eosque dum aggreditur, prima congressione superatur, deinde fortiter egit regemque eorum Booz nomine cum filiis suis et LXX primatibus in exemplo terroris cruci adfixit, ut deditiis metum cadavera pendentium gemarent. Це відноситься до часів перед 375 р.

Але ані готського, ані півнішого гунського і аварського панування над Слов'янами не уявляймо собі на лад панування над чужими народами теперішніх модерних держав... Данину брали, в походи з собою їти силували, а більше, бачиться, нічого.

Дністра аж ген за Припять, розвивав далі одідичену із часів своєї індоєвропейської спільности культуру, будував собі хати, нехай що ще і Прокөпій називає їх брудними колибами (*kolobai oiktrai*), займався управою землі, ховом худоби, ловами і т. и., не знаючи иньшої організації як таку, яку давав спільний рід, хіба що навчився нарешті для своєї оборони, а може і для торгөвлі „рубити городи“, чим від родової організації переходив до організації племінної, аж нарешті настав і його час зазначити в перший раз чином своє існування в історії людства.

Про поширення Слов'ян на південь маємо ми достовірні історичні свідөцтва. Про поширення Слов'ян на захід, на північ і на схід таких свідөцтв нема. Ми тільки небавом бачимо Слов'ян на заході ген далеко аж до Лаби, на півночі аж у Пскові і Новгороді, на сході на верхівях Оки і Волги та за Дніпром, і беручи ці факти на увагу, мусимо думати, що поширення їх на всі сторони склалося также в VI і VII столітті. При тім слов'янські племена може декуди і помішалися з собою. Зовсім шабльоново по якійсь схемі, зложеної у XIX або XX столітті, розхід слов'янських племен певно не відбувався. Вони, або тільки їх частини, ішли туди, де було місце. Але треба нам также виразно зазначити, що цим стара прабатьківщина не була опорожнена. Жили в ній і далі слов'янські племена, які здавендавна проживали там, так-би сказати в самім її осередку, тільки що їм тепер вільніше, просторніше стало, і вони могли также розсунутися на всі боки.

А далі: хоч розійшлися слов'янські племена на всі боки і заняли великі простори, то ми не запримічаємо ніде між ними якоїсь прірви, якогось чужого клина. Навіть з тими племенами, що перейшли Дунай і осілися на Балкані, звязки в найближчих часах потім ані Болгарами не були перервані, бо Болгари, як знаємо, і по цім боці Дунаю і Чорного моря шибали собою. Зрештою Болгари становили між слов'янською масою тільки зверхню верству, яка сама небавом опослов'янилася. Тому не можна їх уважати клином у слов'янськім тілі, яким опісля стали аж Мадяри і Румуни.

Можемо отже сказати, що формально в VI і VII вв. кінчиться для слов'янського народу праслов'янська доба, доба його єдности. Триває-ж вона від часів зіндивідуалізування слов'янського народу як нової індоєвропейської одиниці досить довгий час, як зараз покажемо, ще і після того формального розходу, так що ми, беручи на увагу відомі нам иньші дані про розпад індоєвропейської мовної родини, тривок праслов'янської доби мусимо собі уявити найменше на яких 2000 літ. За той час із малого зовсім одностайного зародку розвинулося серед слов'янського народу із його зростом і поширенням велике багаттво меньших і більших родів, а далі і племен, розвинулася слов'янська мова в ріжні говори, і хоч з огляду на примітивність і одноманітність життя первісного слов'янського народу не можна думати про якісь великі заворушення і зміни в його мові, все-ж таки мусимо відріжнити періоди в її природнім розвитку. А що мова і її розвиток у доісторичній добі слов'янського народу є нам майже одним джерелом пізнання його духового життя і історичним свідөцтвом його культурного розвитку, то буде це дальшим і головним завданням славістики, установити і докладніше розмежувати ці періоди, завести хронологію в поодинокі з'явища мови. Досі мало що в цім напрямі зроблено. Славістика з коңечности мусіла займатися чимось иньшим, тай повної свідомости такого її завдання у неї не було. Тому славісти привкли наводити зреконструоване праслов'янське слово або його форми звичайно тільки в однім виді так, якби вони в цілій праслов'янській добі завжди були однакові. Це починається до поширення баламутства навіть між славістами.

Коли н. пр. наводиться як прасловянська форма *prto*, то це може бути жива форма тільки в певній періоді прасловянської доби, бо ніхто чей не заперечить, що доки словянський народ дійшов до такої форми з носовою голосівкою, мусів він довгий час вимовляти після ротової голосівки чисту шелестівку *л*, як це показують споріднені форми *рѣлѣ*, *рѣти*, *орона*. А знов факт, що всі словянські мови (з виїмкою польської) в однаковій мірі затратили носові голосівки (затратили властиво тільки вимову голосівок через ніс), указує нам на те, що і затрата носоватости цих звуків (бодай зародок і тенденція розвитку цієї зміни звукової) склалася також ще в добі словянської спільности, нехай і під сам кінець прасловянської доби, бо це є, можна сміло сказати, загальнословянське мовне явище. Таким чином і з огляду на ці явища мовні можемо сміло говорити про три періоди розвитку, з яких кожна потребувала довшого часу на повне своє завершення в усіх словянських говорах. Факт, що староцерковнословянська мова, як показують її пам'ятки, знала ще в IX в. носові голосівки, а дальший факт, що і руська та й чеська мова, як показують такі слова, як Судъ (Sund), варягъ (varingr, βάρανγος), угринц. (ούγγροι, hungari, Ungarn), Venceslaus, Чуб (Kamb, Chamb), Svntopolculo в IX в. ще також їх знали, свідчить, що другий період прасловянської доби тягнеться аж ген до X в., сягає отже в часи, коли ми вже набезпечно можемо говорити про окремішні словянські мови, в які перетворилися говори прасловянської мови, а яка саме таким чином закінчила своє індивідуальне життя. Але така пізня затрата носоватости чи там заміна носових голосівок на голосівки ротові в поодиноких словянських мовах як говорах прасловянської мови—ніяким чином не може уважатися такою звуковою зміною, яку витворила кожна словянська мова у себе окремо і самостійно. Вона з огляду на свою загальність є очевидячки тільки наслідком своєрідної вимови носових голосівок вже в поодиноких говорах прасловянської мови, вона безперечно вже в другім періоді прасловянської доби загально зародилася і дістала такий напрям свого розвитку. А тому і затрату носоватости мусимо уважати загальнословянським законом звуковим, хоч цей закон вижився в повні аж в індивідуальному житті кожної словянської мови, все-ж таки вижився він відповідно до зародків і розвиткової тенденції, винесених із попередньої доби кожної мови, в якій вона була ще тільки прасловянським говором.

Так теж переняті із доби індоєвропейської спільности інші дифтонги то змонофтонгізувалися в прасловянській мові, то знов із її-ж монофтонгів творилися нові, свої вже дифтонги, як це показано у Міккол-і (Urslavische Gram.) і у Гуера (Üvod) і т. д., але й на це треба було довгого часу, і треба добре відрізняти поодинокі фази і періоди цього розвитку, треба ці явища мови хронологічно добре впорядкувати, що славістика досі тільки почасті виконала.

У зв'язку з прасловянською монофтонгізацією і новою дифтонгізацією витворювалися і закони паляталізації, де ми вже навчилися відрізняти першу і другу паляталізацію, розрізняти періоди в розвитку паляталізації. Звукове явище паляталізації обіймає всі словянські мови, обхопило в них усі шелестівки, спричинило великі зміни в звуковім їх складі, покликало до життя навіть нові звуки. Паляталізація в тім обемі, як вона виявляється вже в прасловянській мові, це одна з найбільше характеристичних її прикмет, що її одідичили в спадщині живі словянські мови. Ясність і прозорість систему, витвореного і викінченого до крайности на протязі довгої прасловянської доби, свідчить, як вповні просяк прасловянську мову (і її наслідниці—живі словянські мови) закон паляталізації. З того систему, що становить цілість, ми не можемо виймати одної частини—паляталі-

зації звуків *tj, dj, kt* і приділювати їх аж поодиноким слов'янським мовам як продукт їх індивідуального розвитку. Бо

а) Пал'яталізація цих звукових комплексів обіймає усі слов'янські мови;

б) Результати її в поодиноких слов'янських мовах тільки на око відмінні. Корінь їх безумовно спільний і той самий. Процес фонетичного перетворення первісних звукових комплексів в нові—в засаді однаковий і одностайний, тільки що по тій самій дорозі наслідком мінімальних різниць у порушуванні і уставлюванню органів мовних зовсім природно розколюється один і той самий повітряний пруд і дає фонетично неоднаковий ефект (*š—ś*). Але ця неоднаковість ефекту не є наслідком засадничої різниці в якості мовного явища і в процесі його перетворення як такого. Якість вповні однакова, і вона з свого боку свідчить про одностайність звукової системи праслов'янської мови. Це zarazом свідчить, що і ця пал'яталізація не є індивідуальним твором кожної поодинокі слов'янської мови, а зчинилася вже в говорах праслов'янської мови і уявляється нам тільки до кінця доведеною рештою загального закону пал'яталізації праслов'янської мови.

Так теж і на нормах, що відносяться до звукових комплексів з *r, l* і до розвитку півголосівок *ъ, ь*, бачимо, що вони

а) в рівній мірі обіймають усі слов'янські мови,

б) що вони мають спільний корінь і зародок,

в) що розвиток належних сюди звукових змін відбувається в засаді на однаковий лад, іде в однім напрямі, має однакову розвиткову тенденцію.

Нехай що добутки цього розвитку в поодиноких слов'янських мовах на око де-в-чім відмінні, то ми мусимо їх зародок і напрям їх розвитку уважати спільними, і тому усі належні сюди норми треба віднести ще до говорів спільної праслов'янської доби, а тільки дальше, більше або менше послідовне переведення і завершення їх на свій питомий лад припадає в індивідуально історичне життя кожної слов'янської мови, які зіндивідуалізувавшись почали і у себе витворювати свій власний звуковий, морфологічний, словотворний і синтактичний систем. (Порівн. друге видання моєї праці: Розвиток поглядів про семю слов. мов, с. 71 і д.).

І досить багато змін, викликаних силою аналогії, як ми їх спостерігаємо в живих слов'янських мовах, мусимо віднести до дуже давніх часів, до доби праслов'янської, і в розвитку всяких аналогічних творів відрізнити їх поширення в говорах праслов'янської мови і їх хронологічний порядок. Згадаю тут тільки на пр. про вплив *ъ—у—пнів* і *ь—і—пнів* на деклінацію інших пнів.

Число мовних фактів з усіх ділянок граматики і словника на доказ, що праслов'янська доба обіймає довгий час і великий простір розвитку та що вона не закінчилася зараз-таки з розходом слов'янських племен із слов'янської прабатьківщини, а триває ще може навіть, як де, і кілька століть довше та сягає аж в індивідуальне життя кожного слов'янського народу (порівн. погляд Меєта, зазначений мною в Розвитку поглядів, сс. 43, 73), яке также так відразу, одним махом ніде не зчинилося, можна-б іще значно збільшити. Та тут не місце цим займатися. Я хотів тільки звернути увагу на те, що з одного боку славістику чекає ще велике завдання—розробити праслов'янську добу як мога як-найдокладніше, увести розвиток усяких змін звукових в як-найбільший хронологічний порядок, виказати найніжніші нитки і переходи між поодинокими слов'янськими мовами ген аж до доби, як ще були говорами праслов'янської мови, розмістити ті говори належито в слов'янській прабатьківщині; а що з другого боку історики праслов'янської доби повинні-б наслухати більше вислідів славістики в питаннях, про які нема ніяких історичних свідощтв,

бо тоді тільки мови словянські в цілості wraz із добутками дослідів слявістики про прасловянську добу можуть для таких питань бути одним безпечним свідомством і певною основою як-найбільше вірного і правдивого їх з'ясування. Правда, дотеперішній стан слявістичних добутків ще не такий, щоб можна на їх тлі малювати образ прасловянських відносин, але велика річ для нас буде сама свідомість того, що і яким способом треба нам ще зробити, аж можна буде до того з успіхом взятися.

7. Цей екскурс мав на меті показати, чому ми не дивуємося, що представлення відносин в словянській старовині у Н-го нас не вдоволяє. Але ми дивуємося, що Н. не найшов стежки до правдивого їх пізнання та що і він вдоволяється тим, щоб подати нам дуже багато зовсім проблематичних наук і нездалих комбінацій. Його погляд просякнутий не тільки апріорними міркуваннями, але і апостеріорними невдатними висновками. Для нас це не потіха, що він де-в-чім може покликатися на Шахматова та ин. Тепер і російська наука, яка безперечно має повну причину бути гордою на такого її представника як Шахматов, уміє зовсім тверезо і відкидати його теорії, як про це свідчить XXV том Извѣстій, присвячений пам'яті Шахматова. Це міг і повинен був зробити і Нідерле.

Вже в самому заложенню його Старожитностей є велика помилка, що він не трактує словянський нарід у належній добі як цілість, а самовільно розбив його на три групи і представляє все так, буцімто такі групи були вже дійсно навіть перед Хр., що рішучо протривається всяким історичним і мовним фактам.

Розміщення словянських племен у прабатьківщині, як Хорватів і Сербів на північній спаді Карпат, а також усіх т. зв. східних Словян тільки над середнім Дніпром ніяким чином не може устоятися перед науковою критикою. І на багато дечого иньшого годі згодитися. Колись словянська філологія, так само як тепер дає нам вже діалектичні мапи поодиноких живих словянських мов, дасть нам і приблизну діалектичну мапу живої словянської мови в різних періодах прасловянської доби, а на ній зовсім певно побачимо і її єдність — а не бі- або трипартицію — і иньше розміщення її говорів, ніж те, яке дає нам Нідерле. Ізофони, ізоглоси, ізотони і т. д. покажуть нам ясно усю спільність і ніжні відтінки говорів і вияснять нам багато дечого із їх взаємних відносин і культурного розвитку словянського народу. Але-ж бо вже і тепер можна дещо більше на цю тему сказати. В нашій граматиці, що вийшла у Відні 1913, на сс. 464—477 вказали ми на цю дорогу і старалися на ці взаємовідносини кинути трохи більше світла. Від того часу наше пізнання ще збільшилося, як це рад був я показати в моїй праці: *Развиток поглядів про семю словянських мов і їх взаїмне споріднення*, Прага 1927. Можу покликатися ще також особливо на погляд Брікнера, як звичайно у цього знаменитого дослідника словянських мов і словянської старовини добре обґрунтований, що „Слов'яни — як показують їх мови — ще і сьогодні майже так само угруповані, як були розміщені в своїй прабатьківщині, а їх поширення відбувалося по своїй істоті концентрично і в промінях на всі боки“ (*Die Erforschung der indogerm. Sprachen*, III, с. 42). Як показали вже досі хоч далеко ще не докінчені діалектичні досліді словянських мов, то „у південних Словян можна прямо говорити про безпереривний ретязь від Македонії аж ген до Каринтії“. „У західних Словян в такому ретязі настали великі прірви тільки таким чином, що середні члени вимерли“ (Брікнер, тамже 43). Про східних Словян треба те саме сказати, що сказано про південних Словян, хоч приймають — на мою думку зовсім не оправдано — навіть ще тісніші зв'язки між ними і

установляють окрему „праруську“ мову (порівн. Розвиток поглядів). Правда, Брікнер з надмірною рішучістю твердить, що „нема жадного тіснішого зв'язку ані переходу між сходом і півднем, між сходом і заходом, між заходом і півднем, т. зн. між цими трома гостро відокремленими від себе групами. Переходи бувають завжди тільки серед цих груп (див. критику Брікнера на Вондракову Vgl. Grammatik der slav. Sprachen, Zeitschrift für slav. Phil. II, 1925, с. 304). Але це цим разом не умотивовані твердження, і вже наведені там Брікнером факти мовні самі їх заперечують. В ніякому разі не може це відноситися до праслов'янської доби, в якій ті говори, що з них вийшли мови словацька і словінська, безперечно з собою сусідували (*šidlo*). Так само з огляду на деякі зовсім ясні явища мовні мусимо признати факт, що праслов'янські говори, з яких вийшла південно-східня (українська) мова, мусили сусідувати з одного боку з чеськословацькими, з другого боку з південнослов'янськими говорами. Не можна також так рішучо, як це робить Брікнер, перечити, що між північнозахідніми та північносхідніми Слов'янами нема найменших зв'язків, тай зви-сока називати противні але оперті на дійсних мовних фактах погляди — байками. Хто це перечить, повинен-би своє переконання бодай добре аргументувати. Це теж непорозуміння, коли Брікнер твердить, що такі ізоглоси не мають жадного значіння, бо вони перетинають зовсім чужі мови. Ізоглоса „мазурування“ простягається від Лінебурської пуші аж ген до Новгородського Полаби, Поморяни, Поляки, Пруси, Латиші і новгородські Руси. Це прецінь незаперечений факт. Може бути, що ми причини цього факту не вповні розуміємо, не розуміємо, чому він обіймає не тільки слов'янські мови, але і латиську, але факт остається таки фактом, і ця ізоглоса зовсім не є безвартісна, особливо коли можемо вказати на давність цього мовного явища і коли ще і інші так само давні мовні явища підпирають думку про якийсь очевидний колишній сусідський і ближчий зв'язок між північнозахідніми і північносхідніми Слов'янами (порівн. ще также цікаву працю Н. М. Петровського: О новгородскихъ „Словѣнахъ“, Изв. отд. рус. яз. и слов. XXV, 1922, сс. 356—389).— Клин малярський і румунський вбився в слов'янське тіло аж далеко пізніше від доби, про яку йде мова. Клин аварський не був властиво жадним клином, бо, як показують історичні свідощтва, Слов'ян завжди бачимо в су-міш із Аварями в спільних походах на всі сторони. Слов'яни були, так-би сказати, Аварями присилувані кинутися з ними у вир світовий, тому то ще і в аварських часах не можна говорити про цілковите пірвання всяких зв'язків між слов'янськими племенами, хоч Слов'яни вже розійшлися на всі сторони. Про герметичне відділення одних від других ані бесіди бути не може. Зрештою в аварській добі, в добі розходу слов'янських племен на всі сторони, винесли ті племена з праслов'янської батьківщини зародки і напрями дальшого розвитку своїх мов на довгі часи, і якраз цей розвиток мовних явищ у поодиноких мовах показує спільний корінь цих зародків і напрямків. Коли-ж уявимо собі всіх Слов'ян ще прикупі в їх прабатьківщині як один народ, то ще тим менше дасться говорити в тій добі про західних, південних і східних Слов'ян так, що між цими групами не було жадних зв'язків, бо це значило-б заперечувати слов'янську єдність, заперечувати істнування говорів в живій мові. Такому-ж поглядові як-найбільш рішучо противляється мовні факти.

Маючи перед очима слов'янський нарід у його цілости в слов'янській прабатьківщині між Вислою і Дніпром, маючи перед очима также і дотеперішні добутки слов'янського язикознавства, можемо ми собі тепер, беручи ще также на увагу теперішнє заселення колишньої слов'янської

прабатьківщини, приблизно ось яке розміщення говорів прасловянської мови уявити:

В її осередку (так десь на теперішній Волині) жили племена—для ліпшого розуміння дамо їм теперішні назви— в меншій частині від заходу польські, в більшій частині від сходу, а може трохи ще і з півдня від польських—українські (Бужани, Волиняни, Дуліби, Лучани, Деревляни, Тиверці).

З польськими племенами на північ межували Помор'яни (Кашуби, Словінці). Вони сягали аж до Балтів (особливо Прусів).

Полабські племена були західними сусідами Помор'ян, а ще в більшій мірі західними сусідами польських племен.

Лужицькі Серби межували на північ із полабськими, на схід із польськими племенами.

З ними-ж та польськими на північ, а з українськими на схід межували чеськословацькі племена.

З українськими племенами, з якими з заходу, а може також почасти і з півночі стикалися, як вже сказано, польські, а на заході чеськословацькі племена, межували на північ білоруські племена (особливо Дреговичі над Припеттю) та зараз за ними Кривичі, за якими далі на північ ішли великоруські племена (Радимичі і Вятичі), так що з заходу всі вони ще стикалися з польськими племенами. На самім північному сході в сусідстві з Помор'янами на захід, а з Балтами і далі з Фінами на північний схід сиділи Словіни.

З чеськословацькими, а почасти і з українськими племенами на південь межували десь так від Дунайця або Вислоки здовж Карпат до околиць горішнього Дністра південнословянські племена Словінів, а на схід від них далі між Дністром і Дніпром межували з українськими племенами з полудня сербські і хорватські племена (Анти).

Словінські і антські племена займали отже південні периферії словянської прабатьківщини від Карпат до Дніпра, чеськословацькі, лужицько-сербські і полабські племена—західні периферії над Вислою, помор'янські племена (Кашуби, Словінці) і Словіни (новгородські)—північні, великоруські—північносхідні (до Березини або може аж до горішнього Дніпра), а українські (Сівер'яни, Поляни, Угличі)—східні і південно-східні (може вже від устя Припеті до Дніпра аж десь по Рось).

Так уявляю я собі приблизно розміщення словянських племен в їх прабатьківщині¹⁾ що-найменше до часів готських, бо аж в наслідок мандрівки германських племен, яка розпочалася властиво маркоманською війною, Слов'янам була дана можливість на західній і південній периферії посуватися по малу наперед. Не виключена можливість, що словянські племена і на північній, північносхідній і східній периферії почали також по малу і постійно посуватися наперед до досі чужих собі територій, бо може і напір від осередка внаслідок зросту населення вже цього вимагав. Під кінець V в. бачимо ми вже південних Слов'ян аж над долішнім Дунаєм і над Чорним морем; західні Слов'яни посунулися вже в намічених теперішнім їх розміщенням напрямках аж за Одру і до Лаби: північнозахідні Слов'яни досягнули вже Балтійського моря. Не помилюся, коли скажемо, що так само і північносхідні Слов'яни протягом VI і VII вв. дійшли аж до Ільменського озера, чим перервався їх колишній зв'язок із північнозахідними Слов'янами (Кашубами і Словінцями). Ані одні ані другі не могли посуватися прямо на північ, де сиділи все-таки

¹⁾ Розміщення у Кульбакина, Древ.-церк.-слов. язъкь, Харків 1913, с. 4, де у сучасній північ слов. прабатьківщини займають полабський, поморський—серболужицький, польський говір, не може бути вірне.

близькі їм Балти, отже обходячи Балтів найшлися перші на захід від них, а другі на схід від них. Так само Радимичі і Вятичі „от Ляхов“ пустилися в східнім напрямі над Сож і Оку, бо на них напірали Кривичі і Дреговичі, які не тільки зайняли їх місця, але і собі посувалися ще далі в північнім напрямі за Слов'янами і в східнім за Радимичами і Вятичами. Маємо повну підставу думати, що і Сівер'яни і Поляни найшлися тоді вже за Дніпром. Інші-ж українські племена ішли в слід за ними (Деревляни), то знов поширювалися в слід за південними Слов'янами не тільки на південь в напрямі ген до Дунаю і до Чорного моря (Тиверці, Угличі), але і до Карпат і звільна навіть через Карпати на їх південний спад (Тиверці, Дуліби) тим більше, що південносхідні (українські) Слов'яни найшли і на сході і на полудні для свого дальшого поширення непереможні перепони, а все поширення Слов'ян на всі сторони відбувалося назагал по лінії найменшого спротиву, хоч цим не хочемо сказати, що відбувалося воно без боротьби. Південнослов'янське поширення на Балкан і українське на схід і південний схід сполучене було навіть із завзятими боротьбами.

Треба було це докладніше, конкретніше розібрати, опираючися на знані нам факти мовні і історичні, щоб тим наглядніше виявилось:

а) що Н. не має рації говорити про якісь центри або „колиски“ західних, південних і східних Слов'ян. Фактом є і лишить, що що рід—то свій центр, в дальшій розвитку, що племя (більша кількість родів)—то свій центр, а далі поза це до розходу Слов'ян, ба ще довго і по розході не дійшло.

б) Так само не має він рації говорити про якийсь окремий центр східних Слов'ян. Не було такого центра або коліски східних Слов'ян на середньому Дніпрі. Слов'яни новгородські, Радимичі і Вятичі і Кривичі тай Дреговичі середнього Дніпра ані не бачили і в тій колісці ніколи не лежали і звідси в свої нові оселі ніколи не розходилися, тільки прямо із свого первісного осідку в прабатьківщині, так-би сказати, найкоротшою дорогою направці, посуваючися навкруги Балтів, ішли до нового осідку. Так само і Бужани, і Волиняни, і Дуліби, і Тиверці не вилігувалися в колісці над Дніпром. Якоїсь єдності і спільності східних Слов'ян з одним якимсь центром не бачимо ми навіть ще далеко пізніше, а не то в цих давніх часах. Східні Слов'яни, т. зн. їх частини (племена) стикалися в тих часах однаково і з північними, і західними, і південними Слов'янами, т. зн. з поодинокими їх племенами, ніякі спільні інтереси супроти інших груп їх тоді докупити тісніше не вязыли, так що про якийсь окремійшій спільний їх розвиток у суперечности до південних і західних Слов'ян ані сліду ніде не бачимо, так як ще і тепер про якусь особлившу спільність н. пр. Гуцулів, Бойків, Лемків, Верховинців, хоч усі вони замешкують одні Карпатські гори, супроти інших Українців нема мови. Найліпшим свідомством нам на це все-таки остається наш найстарший Літопис. Думка про центри має свій корінь в „обединительній“ ідеології ХІХ і ХХ вв. Переносити такі думки на ті давні часи не можна, нема на це жадної підстави.

в) Тому і „праруська“ мова є тільки більш політичним витвором ХІХ в.

З цією урешкою єдністю східних Слов'ян сам Н. ради собі дати не може. То обстоює її дуже рішучо „супроти деяких малоруських філологів або антропологів“, то знов сам собі противорічить, коли все-таки мусять говорити про окремішні концентрації в Новгороді, Рязані, Києві вже в VI в., про різниці в культурі і соціальних установах, навіть про різниці етнографічні, про різні впливи, на які були виставлені поодинокі східні племена, то знов вертається до вилеліяного в своїй душі ідеалу „єдиної

неділімої“ Руси, властиво Росії XIX в., ідеалу „великої світової імперії“, який переносить він вже в найдавніші часи. До цього ідеалу прикроє Н. і літописні вісти про Русь, не вагаючися зовсім фальшиво їх толкувати. Особливо дивне це у історика, що літописна Русь уявляється йому не так тим, чим вона спершу дійсно була,— державнополітичною організацією, до якої належали і несловянські племена, а більше етнографічною одиницею і виразницею єдності східнословянських племен (Русь = усі руські племена, сс. 144, 211). Так він на підставі літописного місця: „Се токмо словѣнескъ языкъ в Руси: Поляне, Деревляне, Ноугородьцы, Полочане, Дреговичи, Сѣверъ, Бужане... Вельняне“— зовсім невірно твердить, що „автор кїївської Повісти врем. літ усі руські племена, північні і південні, і усі їхні мови згортав в XI столітті до купи в поняття одного народу, одної Руси“. Якраз навпаки. З цього місця виходить ясно як на долоні державнополітичне значіння слова Русь, а вступних слів не можна інакше розуміти, як тільки: „Бо це тільки є словянські народи в Руси“, т. зн. в державі Русь, де були і несловянські народи. Тут отже відрізняються і вчисляються в Руси різні словянські народи (языкъ!), а не якась єдність. Він як історик не зважає навіть на те, що наш Літопис аж надто часто згадує східнословянські племена в різних групах, н. пр. під р. 859: „Имаху дань Варязи, приходяще из заморія, на Чюди и на Словенех, и на Мери, и на Веси и на Кривичах, а Козаре имаху на Полянех и на Северех и на Вятчих“, ба і таке, що „Поляне быша обидимы Древляны“, то знов, що Ігор „воюя на Древляне і на Угличе“ і т. д., так що Пархоменко (Початок історично-державного життя на Україні, 1925) вже в найдавніших часах, про які згадує наш Літопис, відріжняє аж три окремі племінні групи східного Словянства. Ось така то була єдність того народу, єдність Руси.

г) Поява Русів, що з ними властиво повинні-б кінчитися „старожитности“ східних Словян, бо цим починається вже прецінь історичне життя, опановує всі думки Н-го при з'ясуванні цих „старожитностей“, так що самі старожитности обмежуються на обговорення території, означення сусідів і бувальщини східних Словян до приходу Русів, а вже від 86-ої стор. аж до кінця (с. 213) цього тому старожитностей предмет його є Руси, що не належать вже властиво до старожитностей, а до історії. Але і тут Н. як історик нас не вдоволяє. Між мовознавцями нема найменшого сумніву, що Руси були Скандинавці (Германи), а зовсім певно не Слов'яни. До них пристає і Нідерле. Але історик повинен-би нам, витягаючи з цього факту консеквенції, перш усього показати еволюцію значіння слова Русь, Руси, бо-ж фактом є, що воно служило первісно на означення скандинавського народу, далі заснованої ним держави або держав, а аж пізніше одержало і значіння назви певного словянського народу, його мови, його етнографічних прикмет (подібно було це н. пр. з назвою Болгари). З умисної або ненавмисної неуваги істориків до цього питання виходить багато баламуцтва. Бо як із назви великої колись держави Туреччина ще не виходить, що всі народи колишньої Туреччини, отже н. пр. Серби, Болгари, Греки, Альбанці були Турками, або з назви теперішньої держави Чехословаччина не виходить, що всі народи, отже і Німці і Мад'яри і Українці, які її замешкують, є Чехословаки; або як із назви держави Польща не можна виводити, що всі народи в ній, отже і Українці, і Білоруси, і Німці, і Жиди є Поляки і т. д.: так само із колишньої назви Русь ще не знати, доки вона уважалася твором Скандинавців і мала в міжнароднім життю характер скандинавський, які народи в ній проживали, коли стала вона в міжнароднім життю ува-

жатися державою слов'янською, який саме слов'янський народ став передусім руським народом, взагалі, щоб маємо під словом Русь у кожному конкретному разі розуміти. А прецінь Н. говорить про Русь так, як-би то були там від самого початку Русі в теперішнім значінню цього слова, або ще докладніше — в значінню таким, яке цьому слову надавали і надають деякі кружки в найновіших часах. Це велика хиба цілого твору, від якої терпить наукова його вартість. Факт, що ще в X в. такий свідок як Константин Багрянородний докладно відрізняє народність Русів і Слов'ян, мусить істориків заставити до перевірки їх дотеперішнього погляду, бо з цього історичного свідощтва виходить, що і характер державних творів Русів в IX і X, а може ще і в XI в. був властиво ще скандинавський. А це знов силувало-б нас дивитися на ці державні твори зовсім иньшими очима і витягнути з того факту зовсім иньші висновки ніж досі.

Не менше падає на вагу факт, що ми на порозі історії східних Слов'ян стрічаємо властиво аж три Русі. Тішуся, що можу тут указати на дуже цікаву працю Володимира Мошіна: „Тресе руско племе“, що появилася в Славії, V (1927) сс. 763 — 781, в якій бачимо серйозне старання розкрити характер особливо т. зв. Чорноморської або Тмутороканської Русі і добре порозуміти арабські свідощтва про Русів, які і у Н-го грають таку велику роль. Про слов'янськість цієї третьої Русі, думаю, тепер мови бути не може. Тому то і всі теорії про поширення східних Слов'ян аж на Чорне і Азовське море, на Дон і Волгу та Кубань і про їх поворот, а в зв'язку з цим і русько-антська теорія показуються простим непорозумінням, викликаним неправильним розумінням значіння слова Русь, яке воно мало ще в X в. Характеристична річ, що наш найстарший Літопис про Слов'ян на Дону або на Волзі ані словом не згадує і не знає Слов'ян у південнім степовім поясі або на берегах Чорного моря, найбільше східне плем'я Сіверян знає тільки на Десні, Сулі і Сеймі, а згадує тільки про „гречський путь и соляный и залозный“ як „отець своихъ и дѣдъ своихъ пути“!

Багато ще прийдеться широко попрацювати, щоб усі ці питання в'яснити. А перш за все треба буде, як каже Пархоменко, „відкинути цілком неісторичну стару гадку про існування великої Київсько-Російської монархії Олега-Володимира і про дуже поширене значіння Києва за той час“, відкинути Нідерльову „одностайну Русь“, бо такі теорії путають дослідників і збивають їх на манівці, як це бачимо і у самого Нідерльового. Упередження в науці завсиди мстяться.

Тому і Мих. Грушевський у своїй оцінці цього твору Нідерльового зовсім справедливо осудив його методи, так що і я можу спокійно свою студію про східних Слов'ян з приводу цієї книги Нідерльового закінчити важкими словами Мих. Грушевського: „Антропологічне, язикове і етнографічне вилучення Східнього Слов'янства з всеслов'янської громади, фізичні, економічні й культурні фактори його розвою і диференціації, фактори відцентрові і елементи зв'язку — сі питання або не зачеплені, або зачеплені і нерозроблені, або „злизані“ — збуті загальними фразами“, — а „ріжні русофільські і всякі иньші упередження, котрі він уважає своїм обов'язком маніфестувати в своїх творах, не можуть не захитувати довіря до їх висновків“. „Політиканство робить неприємне вражіння в книзі, що має претенсію замінити для сучасного Слов'янства великий твір Шафарика“ (див. Україна, 1925, VI. сс. 134 — 138).